

ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В АНАЛІТИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ ВИВЧЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Герман М. Г.

аспірант

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У науковій розвідці розглядаються теорії соціального капіталу в аналітичній перспективі євроінтеграційних процесів. Аналізується методологічна та концептуальна складова потенційних напрямків євроінтеграційних студій, які можуть бути реалізовані за допомогою концепцій соціального капіталу. Особлива увага приділено встановленню зв'язків між концепціями соціального капіталу та сучасними теоріями європейської інтеграції.

В научной разведке рассматриваются теории социального капитала в аналитической перспективе евроинтеграционных процессов. Анализируется методологическая и концептуальная составляющая потенциальных направлений евроинтеграционных исследований, которые могут быть реализованы с помощью концепций социального капитала. Особое внимание уделено установлению связей между концепциями социального капитала и современными теориями европейской интеграции.

The scientific exploration deals with theories of social capital in the analytical perspective of European integration processes. Analyzed the methodological and conceptual component of the potential areas of European studies, which may be implemented using the concepts of social capital. Particular attention is paid to the relationships between the concepts of social capital and modern theories of European integration.

Ключові слова: соціальний капітал, євроінтеграційні процеси, інституційний дизайн громадянського суспільства

Ефективне і коректне використання теорій соціального капіталу у політологічних студіях є питанням доволі дискусійним. Воно насамперед пов'язане із природою соціального капіталу як концепту і феномену, а також із сучасними трансформаційними процесами, які відбуваються у перехідних суспільствах. Нерідко вчені намагаються пов'язати цей модерний науковий напрям із іншими політико-соціальними процесами, без чіткої адаптації методик виміру соціального капіталу до умов перехідних суспільств. Це означає, що наукові розвідки в даній сфері іноді проводяться без належної операціоналізації понять і без осмислення нюансів використання західних методик аналізу соціального капіталу (навіть той факт, що дуже важко знайти визнану науковим співтовариством дефініцію соціальному капіталу свідчить про актуальність цього питання). Науковці беруться за доволі складні дослідження, які в переважній більшості випадків, ставлять перед собою дуже широкі пізнавальні цілі.

Все це в кінцевому підсумку, призводить до консолідації цілої низки критичних зауважень до концепцій соціального капіталу і навіть спотворює наукове уявлення суспільствознавців про реальні можливості використання теорій соціального капіталу під час аналізу суспільно-політичних процесів. Не дарма відомий критик теорії соціального капіталу Стівен Дурлауф зауважує, що спроби показати емпіричну значущість терміну „соціальний капітал” страждають серйозними проблемами ідентифікації. Звідси витікає висновок, що хоча на рівні „чистої” описової теорії концепція соціального капіталу виглядає багатообіцяючою, емпіричні спроби показати важливість соціального капіталу в основному невдалі [3]. Тому, С. Дурлауф вважає, що емпіричному аналізу соціального капіталу потрібно відійти від грандіозних цілей і сфокусуватися на скромніших, але потенційно важливіших напрямках у вивченні соціологічних складових поведінки людей. Для реалізації цієї мети вважаємо доцільним спиратись на висновках як українських, так і західних політологів у даній науковій площині. Окрім праць класиків теорій соціального капіталу (П.Бурдьє, Ф.Фукуяма, Р.Патнам, Д.Коулман), ця наукова розвідка враховує і концептуальні позиції представників модерних теорій європейської інтеграції (Н.Нугент, Т.Ріссе). З цих мотивів, для недопущення надмірної генералізації наукового поля дослідження, **метою** нашої наукової розвідки є теоретичне окреслення аналітичної перспективи використання концепцій соціального капіталу у дослідженнях євроінтеграційних процесів.

Розпочнемо з розгляду еволюції теорій соціального капіталу. Насамперед зазначаємо, що одним з авторів теорій соціального капіталу в їх класичному вигляді вважається французький соціолог П'єр Бурдьє. У статті „Форми капіталу”, яка побачила світ у 1983 р., П.Бурдьє виділяє три основні форми капіталу: економічний капітал, культурний капітал та соціальний капітал. Вчений вважає, що соціальний капітал є „сукупністю реальних чи потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш-менш інституціолізованих взаємин знайомств та визнання – іншими словами, з членством у групі” [1, 66]. Інший відомий теоретик соціального капіталу, Джеймс Коулман зазначає, що соціальний капітал впливає на формування економічно розвиненого суспільства. Науковець виділяє декілька індикаторів рівня розвитку соціального капіталу: довіра до

людей, задоволення життям, широка соціальна ідентифікація індивіда та стабільна циркуляція кадрів у соціальних організаціях [4]. Якщо П.Бурдьє визначав соціальний капітал з точки зору суспільної взаємодії, наголошуючи на його індивідуальних характеристиках, то Д.Коулман розвинув закономірність залежності індивідуального соціального капіталу від задоволення суспільних потреб. Послідовники Д.Коулмана розглядають соціальний капітал як атрибут індивіда, що дає йому серйозні переваги в досягненні життєвих цілей, захисті майна, доступі до інформації.

Іншим представником теорій соціального капіталу є Френсіс Фукуяма. У його працях поняття соціальний капітал обмежується рівнем міжособистісної та інституційної довіри. Вчений вважає, що соціальний капітал – це неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей [6, 3]. Ставлячи перед собою завдання виявити основну детермінанту ефективності функціонування політичних та економічних інститутів, Ф.Фукуяма констатує, що не ринкові принципи та закони і навіть не традиції, а рівень довіри, який простежується у суспільстві, впливає на функціонування інституційного дизайну громадянського суспільства.

На відміну від П.Бурдьє та Д.Коулмана, які використовували у наукових пошуках якісні методи дослідження, Роберт Патнам, професор Гарвардського університету, запропонував чіткі індикатори виміру соціального капіталу. У праці „Гра у кеглі на одинці: крах і відродження американського суспільства” [10] дослідник використовує трьохфазову модель соціального капіталу, яка складається з норм взаємин, довіри та соціальних мереж. Р.Патнам вимірює соціальний капітал за допомогою індивідуальних індикаторів, таких як інтенсивність і сила контактів між індивідами, членство у суспільних об'єднаннях, електоральна активність, задоволеність взаєминами між людьми, дотримання норм взаємності, відчуття безпеки, довіра до сусідів і соціальних інститутів.

Р.Патнам зазначає, що французький мислитель Алексіс де Токвіль мав рацію коли говорив про громадянське суспільство як про суспільство „цілком зрозумілого егоїзму”, оскільки у громадянському суспільстві із розвиненими соціальними інститутами егоїзм є раціональним та освіченим, тобто враховує інтереси та потреби інших людей [5, 110]. З цих міркувань, Р.Патнам звертається до праць Е.Дюркгейма та описує соціальну толерантність і солідарність як передумови становлення інститутів громадянського суспільства. На думку американського вченого, толерантність спирається на соціальну довіру. Розвиваючи деякі думки Ф.Фукуями, Р.Патнам зазначає наступне: „Структура довіри спонукає громадянське суспільство подолати те, що економісти називають опортунізмом, за якого спільні інтереси залишаються нереалізованими” [5, 112]. Варто зазначити, що Р.Патнам не вважав соціальний капітал універсальним методом розв'язання суспільних проблем. Інвестування у соціальний капітал не являє собою певну альтернативу, а скоріше складову частину загальної політики розвитку економічного сектору та людського капіталу.

В цілому, в рамках теорій соціального капіталу сформувалися три методологічні підходи:

1. Мережевий підхід (П.Бурдьє, Д.Коулман), який розглядає різноманітні соціальні мережі та відповідні ресурси соціальних агентів.

2. Ціннісний підхід (Ф.Фукуяма), який концентрує увагу на ціннісних орієнтаціях та культурних традиціях як передумовах формування ефективної політичної системи.

3. Інституційний підхід (Р.Патнам), який розглядає феномен соціального капіталу з точки зору ефективності функціонування інститутів громадянського суспільства.

Розглянуті підходи звертають увагу дослідників на різних аспектах соціального капіталу суспільства, проте всі вони можуть бути синтезовані до твердження, що соціальний капітал – це певний ресурс, який формується у соціальних мережах, нормах взаємодії і довіри, визначаючи соціально-політичну згуртованість населення певної країни.

Чи пов'язаний соціальний капітал із сучасними євроінтеграційними процесами? Яким чином можна використовувати теорії соціального капіталу у дослідженнях євроінтеграційних процесів? В нашому випадку, відповідь на ці запитання здається зрозумілою априорі, оскільки вивчення таких аспектів соціального розвитку як довіра населення до органів влади, участь у діяльності неурядових організацій та форми соціальної згуртованості є важливими вимірами процесів європейської інтеграції в широкому розумінні слова. Теоретично, для дослідження соціально-політичних нюансів інтеграційних процесів існує можливість побудови моделі соціальної згуртованості суспільств за допомогою теорій соціального капіталу. Також видається можливою побудова різноманітних градацій ступеня розвитку демократії з використанням середніх показників соціальної довіри та політичної участі. Іншими словами, концепції соціального капіталу є альтернативними методологічними інструментаріями аналізу євроінтеграційних процесів, які складають певну „парадигмальну конкуренцію” класичним інституційним підходам. В даному випадку, теорії соціального капіталу розв'язують політологічну проблему „фіксації держав”, яку відзначали класики європейського функціоналізму, котра полягає в існуванні сталих державних форм поза залежністю від тих функцій, що вони повинні виконувати.

Соціальний капітал може слугувати певним критерієм ефективності інтеграційних процесів. Окрім суто економічних та правових стандартів, які дуже часто представляють „штучний камуфляж” політичної системи, соціальний капітал, у розумінні індивідуальної та групової довіри, згуртованості

нації та толерантності, є індикатором, який не залежить від зовнішньо формального набору юридичних норм та правових принципів. Останні можуть бути присутні в певному суспільстві, але реально не здійснювати жодного впливу на суспільно-політичне життя країни. Так, у деяких постсоціалістичних суспільствах мережа соціальних інститутів характеризується відсутністю чіткості визначення функціональних цілей і завдань. В інституційному дизайні громадянського суспільства та політичної системи в цілому важко окреслити, яка з структур відповідає за той чи інший вид діяльності. Громадяни не знають, до якої інституції треба звертатися, волонтером якого елемента громадянського суспільства їм варто стати. Наприклад, у сучасній Румунії, у ході адаптації до комунітарних стандартів, нові інститути створюються з особливою легкістю, принаймні з точки зору їх юридичного оформлення, проте старі інститути, які також виконують подібні функції, з політичного простору не зникають. Співіснування паралельних мереж інститутів призводять до того, що у Румунії, за європейськими мірками небагатій країні, соціальні спільноти використовують забагато ресурсів (в т. ч. фінансових) на їх утримання. Іноді інститути створені державою, або представниками громадянського суспільства мають зовсім інші цілі та завдання, ніж ті, які офіційно оголошуються. Так, до 2007 року, під тиском необхідності вступу до ЄС, у Румунії була створена Національна Антикорупційна Палата, незважаючи на те, що вже існувала Генеральна Палата, яка ставила перед собою подібні цілі. Більше того, також функціонував за бюджетні кошти Антикорупційний Департамент, який негативно сприймався суспільством [8, 10]. З цих причин, функціонування неузгодженого набору інститутів потребує значних соціальних та фінансових витрат, в силу того, що його структурні компоненти іноді не відповідають суспільним потребам.

Важливими є наступні питання: Чи можна проаналізувати згадані процеси лише за допомогою класичних інституційних підходів, які дуже часто враховують лише формальні характеристики політичних змін, або структурно-функціональні параметри системи політичних інститутів? Чи є повноцінним наукове уявлення про природу євроінтеграційних процесів постсоціалістичних суспільств без врахування ставлення громадської думки до інститутів третього сектору, або до демократії як системи політичних відносин? Зазначимо, що всі ці аспекти політичного життя суспільства досліджуються за допомогою теорій соціального капіталу. Наша констатація спирається і на деяких успішних дослідницьких прикладах використання соціального капіталу як теоретичної моделі, серед яких праця американського науковця Роберта Патнама – „Творення демократії...” [5]. Аналізуючи адміністративну реформу в Італії, він помітив, що її наслідки на півночі та півдні дуже відрізняються. На півночі реформа пройшла вдало й ефективно, а на півдні виникли значні труднощі. Р.Патнам пояснює це явище за допомогою різниці в рівні соціального капіталу. На півночі існували стабільні громадські традиції, а неурядові організації підтримували загальний курс на реформування. На півдні Італії громадяни були схильні менше довіряти один одному та покладалися на кланові неформальні зв'язки, факт, який був названий П'єром Бурдьє „негативним соціальним капіталом”. Іншими словами, в аналітичній перспективі європейських студій, соціальний капітал є певним неформальним критерієм та важливим індикатором інтеграційних процесів. Наші аргументи на користь соціального капіталу як теоретичної бази дослідження євроінтеграційних процесів постсоціалістичних суспільств повинні також врахувати можливість порівняльного аналізу політичних систем та розширення предмету дослідження від поведінки людей на індивідуальному рівні до підсумовування результатів на рівні регіонів та групи країн.

Аналітична перспектива, яка відкривається в результаті даного методологічного синтезу є багатообіцяючою. Зазначимо, що в деяких наукових розвідках демонструється, що форми дослідницького використання теорій соціального капіталу у світовій порівняльній перспективі мають ефективно розроблятися та вдосконалюватися. Так, російський дослідник М.Грейбіл описує відомий у західних наукових колах експеримент, проведений економістами С.Кнаком та П.Кефером, який полягає у тому, що велика кількість гаманців з 50 доларами США були спеціально „втрачені” у цілому ряді великих міст світу. Частка повернутих власникам „втрачених” гаманців у кожній країні тісно корелювала з показником довіри, тобто в країнах, де рівень взаємної довіри високий, люди дійсно дбають про якість соціальних відносин та повертають втрачені речі. Цікаво, що поправка на рівень доходу на душу населення в країнах, де проходив експеримент, не понизила, а підвищила рівень кореляції двох показників, оскільки явного і однозначного зв'язку між рівнем доходу населення та поверненням речей не було знайдено. Таким чином, за умов відсутності ширшого і повнішого набору показників, як умовних індикаторів соціального капіталу, можна скористатися саме показником довіри [2, 55]. В контексті європейських студій, цей показник є важливим показником ступеня консолідації демократії як одного з центральних критеріїв європейської інтеграції.

Окрім теоретико-методологічних міркувань, зауважимо, що аналітична перспектива дослідження євроінтеграційних процесів крізь призму соціального капіталу залежить і від встановлення чітких теоретичних зв'язків між підходами до вивчення євроінтеграції та концептуальними основами соціального капіталу. В цьому відношенні, існують деякі наукові напрацювання, проте, вдосконалення дослідницьких прийомів є справою майбутнього. В цілому, в

ході аналізу євроінтеграційних процесів, існує необхідність розставлення певних методологічних акцентів. Наприклад, у поглядах Карла Дойча, представника комунікаційної теорії європейської інтеграції, розрізняємо істотне розходження між „юридичною державою” та „соціологічною нацією”. Інтеграція в його розумінні складається як з соціальних, так і з інституційних компонентів, і полягає у створенні в межах визначеної території „відчуття співтовариства”, а також потужних інститутів, як практичних інструментів, здатних забезпечити виникнення серед населення очікування мирних змін на перспективу [7, 135]. До певної міри, К.Дойч описував інтеграцію в термінах соціального капіталу, але сам не використовував цей термін.

Теорії соціального капіталу добре вписуються в аналітичні схеми сучасної європейської теорії політичних мереж, запропонованої Нейлом Нугентом [9] для дослідження трансформації процесу прийняття рішень у національних державах внаслідок інтеграційних процесів в Європі. В даному випадку, концепт соціального капіталу пропонує розроблену систему дослідження соціальних мереж, а також їх впливу на політичні процеси. Сам концепт спирається на мережевий підхід, який визнає комунікативну сутність інтеграційних процесів, їх неформальну сторону, а також відсутність державної ієрархічності, яка зникла в результаті стирання національних кордонів. З цієї точки зору, теорії соціального капіталу та політичних мереж є певними опонентами міжурядової концепції європейської інтеграції, дозволяючи детально проаналізувати євроінтеграційні процеси постсоціалістичних суспільств.

Іншим сучасним науковим напрямком євроінтеграційних студій є соціальний конструктивізм, який концентрує увагу на процесі формування європейської ідентичності та європейських цінностей, тобто тих передумов, які є необхідними для набуття повноцінного членства ЄС. В концептуальному плані, спорідненість між теоріями соціального капіталу та соціального конструктивізму є явною. Дослідник Т.Ріссе дуже влучно сформулював мету соціального конструктивізму – детальний аналіз європейської інтеграції на основі соціальної онтології, яка виходить з того, що особи не існують незалежно від соціального середовища та системи спільних цінностей [11, 48]. Соціальний конструктивізм звертається до делікатних складових інтеграції, таких як формування ідентичності, толерантність, соціальна мобілізація населення, а також проблеми розширення ЄС з соціальної точки зору. В цілому, дискусії з приводу когнітивних можливостей цієї теорії є доволі акцентованими в європейських наукових школах. Тому концепції соціального капіталу можуть сформувати цілісну методологічну систему дослідження спільних європейських цінностей, зокрема в тих країнах, які прагнуть стати членами ЄС, в тому числі України.

Якщо говорити про практичне використання теорій соціального капіталу у вивченні євроінтеграційних процесів, то вперше теоретики євроінтеграції звернули увагу на цей підхід після виходу 223 випуску студій „Євробарометр” (грудень 2004 р.) [12], реалізований за фінансовим сприянням Європейської Комісії. Цей випуск „Євробарометру” був присвячений соціальному капіталу як, поки що, неформальному критерію аналізу і оцінки розвитку демократії на європейському континенті. Досліджуючи соціальний капітал у країнах ЄС, експерти, які реалізували завдання „Євробарометру” охоплювали цим терміном широке коло явищ соціально-політичного та економічного характеру. До соціального капіталу вони відносили задоволення рівнем життя, стан навколишнього середовища, індивідуальну фінансову ситуацію, сімейне життя, контактування із друзями та родичами, членство в організаціях громадянського суспільства, участь у політичних процесах тощо. Всі ці індикатори соціального капіталу розглядалися вченими в порівняльній перспективі, формуючи, таким чином, певну градацію, із врахуванням середнього рівня різноманітних показників по всьому ЄС. Незважаючи на певний методологічний плюралізм, в рамках якого дослідники намагалися врахувати і виміряти всі можливі соціальні аспекти європейської інтеграції, без адекватного аналізу кореляції між обраними показниками, дослідження „Євробарометр” дало поштовх вдосконаленню методики виміру соціального капіталу. Відтоді, теорії соціального капіталу відкривають цікаві наукові горизонти перед дослідниками євроінтеграційних процесів. Йдеться про альтернативний погляд на процеси об’єднання Європи, який належно вписується в загальну систему модерних підходів до дослідження інтеграції. З цих міркувань, вважаємо, що саме в напрямку розвитку євроінтеграційних студій приховується змістовна пізнавальна перспектива теорій соціального капіталу, яка потребуватиме дослідних зусиль саме представників політичних наук.

Таким чином, теорії соціального капіталу являють собою сучасний інструментарій вивчення суспільно-політичних процесів. Незважаючи на деяку термінологічну нечіткість, сам концепт соціального капіталу відкриває перед дослідниками вагомий науковий перспективи. І це тому, що соціальний капітал як підхід знаходиться на стадії кристалізації методологічної основи. Складаючись із різних наукових напрямків, теорії соціального капіталу дозволяють проаналізувати форми і наслідки соціальних відносин, довіру до органів влади та до неполітичних інститутів, соціальні мережі та якість життя. При цьому, теоретики соціального капіталу пропонують різні ракурси аналізу впливу соціального капіталу на суспільний розвиток. Будучи неформальною, позаінституційною ознакою розвиненого суспільства, соціальний капітал, разом з тим, може бути включений і в інституційний аналіз, факт, який був продемонстрований Р.Патнамом. В цілому, з

точки зору євроінтеграційних студій, теорії соціального капіталу представляють неабиякий науковий інтерес.

Література

1. Бурдьє П. Формы капитала / П. Бурдьє // Экономическая социология. – Том 6. – 2005. – № 3. – С. 60 - 74.
  2. Грейбил М. Социальный и человеческий капитал как факторы благосостояния и развития: дис. на соискание ученой степени кандидата экономических наук / М. Грейбил. – М., 2003. – 144 с.
  3. Дурлауф С. Эмпирика социального капитала: несколько скептических мыслей / С. Дурлауф / Офіційний сайт Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://lnweb18.worldbank.org/essd/sdvext.nsf/62ByDocName/TheEmpiricsofSocialCapitalSomeSkepticalThoughts/\\$FILE/Durlauf2.pdf](http://lnweb18.worldbank.org/essd/sdvext.nsf/62ByDocName/TheEmpiricsofSocialCapitalSomeSkepticalThoughts/$FILE/Durlauf2.pdf).
  4. Коулман Д. Капитал социальный и человеческий / Д. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121-139.
  5. Патнам Р. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті; [переклад з англ. В. Ющенко]. – К.: Основи, 2001. – 302 с.
  6. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуями // День. – 2006. – 17 жовтня. – №177. – С. 3.
  7. Deutsch K. Political Community and the North Atlantic Area, in International Political Communities: An Anthology / K. Deutsch, S. Burrell, R. Kann, M. Lee, M. Lichterman, R. Lindgren. – Doubleday and Company, Garden City, New York, 1966. – P. 100-167.
  8. Mihailescu I. Patologia instituțională a tranziției / I. Mihailescu // Sociologie Românească. – 2006. – Vol. IV. – nr. 4. – P. 5-13.
  9. Nugent N. The Government and Politics of the European Union – London, MacMillan Press Ltd, 1999. – 567 p.
  10. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: S. Schuster, 2000. – 217 p.
  11. Risse T. Social Constructivism and European Integration // Wiener. European Integration Theory. Oxford University Press, 2004. – P. 45-76.
- Special Eurobarometer 223 / Wave 62.2 – TNS Opinion&Social. – 111 p.